

KUR'AN-I KERİM'DE HİDÂYET VE DALÂLET ANLAYIŞI

Doç. Dr. Emrullah YÜKSEL

«Hidâyet» ve «dalâlet» konularının incelenmesi, Kelâm ilminde amellerin yaratılışı meselesi içerisinde yer almaktadır. Çünkü bu konu, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın fiilleri kısmında müteâlâ edilmiştir.

Birçok konularda olduğu gibi «hidâyet» ve «dalâlet» konularının da üzerine iyice eğilmeden kolayca anlaşılamayacağını görürüz. Çünkü insanoğlunun farkına varmadan zaman zaman «Allah'ın hidâyetini ve idlâhını» bahane ederek, kendi sorumluluğunu bir tarafa itmek suretiyle cebre düşmesi mukadder olabilmektedir. İşte bu sebepten biz, bu hassas konunun, «Allah'ın hidâyeti ve idlâli nedir?» «insanın hidâyet hulması ve dalâlete düşmesi nedir?» sorularına, Kur'anı Kerim ayetleri ve İslâm mütefekkirlerinin düşünceleri ile açıklık getirmeye çalışacağız.

Şimdi biz, önce «hidâyet»in, sonra «dalâlet»in lügat manalarından hareketle konunun incelenmesine geçelim.

«Hidâyet» Kelimesinin Lügat Manası :

«hidâyet» (1), arapça isim olup, hedâ (هَدَى) mazi fiilinden-müteaddî, istenilen şeye ulaştırın yola delâlet etmek, selâmet yolunu göstermek, birini İslâma davet etmek demektir. Bu kelime mücerret anlamda bir rehberliği ifade ettiği gibi, çölde yol göstermeyi de ifade eder. Hidâyetin zıddı idlâl, dalâlete düşürmek, baştan çıkarmak, azdırmak anlamını taşır. «Hedâ»dan

isim olan hüdâ (هُدَى), istenilene ulaştırarak şeye lütuf ve letâfetle delâlet etmek, bir kimseyi selâmet yoluna delâlet ve irşat etmek, hak ve doğru olan yolu göstermek manasına geldiği gibi, gündüz, tâat ve vera' manalarına da gelir. «Hüdâ», hem hidâyet, hem ihtidâ-lâzım-hidâyet bulmak, İslâmı kabul etmek anlamındadır. Dalâl ve dalâlet, hüdânın zıddı olup, yol gaip etmek veya hiç yol bulamayıp şaşkın kalmak demektir. Demek oluyor ki, hidâyet gayesinde hayır bulunan rehberliktir. Yoksa hırsıza rehberlik etmeğe hiç bir zaman hidâyet denilemez. Hidâyetin şerde kullanılışı, istihzâ (tehekküm) gibi bir nükteye binaen mecazdır (2). Meselâ şu ayetlerde bu anlamdadır:»

فاهدومهم إلى صراط الجحيم . Sonra onları cehennem yoluna iletin.

«(XXVII/23);» وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ النَّعِيمِ . Onu o alevli ateşin (cehennem) azabına iletir.» (XXII/4).

Hidâyetten-müştak-olan el-Hâdi (الهادي) hidâyet edici, doğru yolu gösterici, mürşit, manasında ilâhî isimlerdendir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: «وَكَفَىٰ بِيْرِكِ هَادِيًا وَنَصِيرًا» Fakat Allah'ın sana rehber olması, sana yardım etmesi elverir.» (XX/31). Böylece Hâdi-yi ezel, Allah'tır. el-Hâdî, delil ve rehber demektir.

İhtidâ' (اِهْتَدَى)-lâzım, ifti'âl-hidâyet bulmak, İslâmı kabul etmek manasındadır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçer:»

(1) Hidâyet kelimesi için bk. İbn Manzûr el-İfriki el-Mısri, Lisânü'l-'Arab, Beyrut, 1383h./1968, XV, s. 353 vd.; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, İstanbul, 1305h., IV, s. 1229 vd.; Hey'et, el-Mu'cemu'l-Vasit, Mısır, 1381h./1961, II, s. 988; Ebu'l-Bekâ' Eyyûb el-Kefevî, K. el-Külliyât, Bulak, 1281h., s. 379; Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lügati, İstanbul, 1945, IV, s. 670-71.

(2) Elmahlı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İkinci Baskı, İst., I, s. 119; Kâdi el-Beyzâvi, Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil, Beyrut ts (Ebu'l-Fadl el-Kâzerûni'nin Hâşiyesi ile), I, s. 34; Krş. er-Râğıb el-İsfahânî, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an, Beyrut, ts., s. 538; Ebu'l-Bekâ', el-Külliyât, s. 379.

ئمن اهتدى لانا بهدى ليه
Her kim doğru yolu bulursa, kendi
öz canı için bulur.» (XXVII/92).

Teheddi (تهدي) -lâzım, tefa'ul-hidâyet mazhar ol-
mak, Hakka giden doğru yolu bulmak.

İhdâ' (اهدا) -müte'addi, if'âl-hidâyete mazhar et-
mek.

İstihdâ' (استهدا) -lâzım, istif'âl-hidâyet talebinde ol-
mak.

Müteheddi (متهدى) -fâil, tefâ'ul-hidâyet bulan, hedi-
ye veren, ihdâ eden.

Mühtedi (مهتدى) fâil, ifti'âl-ihtidâ eden, hidâyet bu-
lan, İslâmı kabul eden.

Mehdi (مهدي) -müştak isim-hidâyet olunmuş ve
olunan; kıyamete yakın zamanlarda geleceğine itikât edilen za-
ta denir.

Mütemehdi (متمهدى) -müvelledattan isim-mehdilik
taslayan, sahte Mehdi demektir (3).

Kur'an-ı Kerime Göre «Hüda»nın Çeşitli Manaları (4) :

- 1 — Sebat manasında: « اهدنا الصراط المستقيم = Bizi dosdoğru
yola ilet.» (I/5).
- 2 — Beyan manasında: « اولئك على هدى من ربهم = Bunlar, Rab
leri tarafından (gösterilen) doğru yol
üzeredirler.» (II/5).
- 3 — Din manasında : « قل ان الهدى هدى الله = Ya Muham-
med deki: Doğru yol, (hidâyet yolu)
Allah yoludur.» (III/73).

(3) Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lügati, IV, s. 672.

(4) Aynı eser, s. 670-71; Ebu'l-Bekâ', el-Külliyât, s. 379.

- 4 — İman manasında : « ويريد الله الذين اهتدوا هدى = Hak Teâlâ hidâyet bulanların hidâyetini artırır.» (XIX/76).
- 5 — Dua manasında : « وجعلنا منهم أئمة يهدون بأمرنا = Onlardan, emrimizle doğru yola iletir rehberler yapmıştık.» (XXXII/24); « Ve Sen her kavmin hidâyet rehberisin.» (XIII/7).
- 6 — Rûsûl manasında : « فإماماً يهديكم إلى الهدى = Size Benim tarafımdan hidâyet gelince.» (XX/123).
- 7 — Marifet manasında : « وبالنجيم هم يهتدون = Yol gösterecek, yıldızlar yapmıştır.» (XVI/16).
- 8 — Nebi manasında : « ان الذين يكتفون ما أنزلنا من البينات والهدى = Onlar ki indirdiğimiz apaçık âyetleri ve hidâyet yollarını gizlerler.» (I/59).
- 9 — Kur'an manasında : « ولقد جاءهم من ربهم الهدى = halbuki onlara Rableri tarafından, doğru yolu gösteren rehber gelmiştir.» (LIII/23).
- 10 — Tevrat manasında : « وأولك هم المهدون = Biz Mûsâ'ya hidâyeti verdik.» (XL/53).
- 11 — İstircâ' manasında : « ولقد آتينا موسى الهدى = Doğru yol üzerinde olanlar da bunlardır.» (II/157).
- 12 — Hücet manasında : «

ألم تر إلى الذين حاج إبراهيم . والله لا يهدي القوم الظالمين

İbrahim ile Rabbi hakkında çekişenin haline bir baksana... Zaten Allah'da, zalim olanları doğru yola iletmez.» (II/258).

- 13 — Tevhit manasında : « ان نشبع الهدى معك = Senin getirdiğin hidâyeti (kabul edip) ona uyar-sak.» (XXVIII/57).
- 14 — Sünnet manasında : « وانا على آثارهم مقتدون = Biz de onla-rın izini tutarak gidiyoruz.» (XLIII/22); « فهدىم الله = Sen de onla-rın hidâyetine uy.» (VI/90).
- 15 — Islâh manasında : « ان الله لا يهدي كيد الفاسقين = Hainler ta-rafından kurulan tuzaklara Allah'ın yol vermediğini bilmesidir.» (XII/52).
- 16 — İlhâm manasında : « اعطى كل نبي خلفه ثم هدى = Her şeye varlık veren, sonra ona (hedefi-ne doğru) yol gösteren Allah'tır.» (XX/50).
- 17 — Tevbe manasında : « انا هدانا اليك = Biz Sana döndük. Senin gösterdiğin doğru yolu tuttuk!» (VII/156).
- 18 — İrşat manasında : « ان يهدينا سواء السبيل = Umarım ki, Rabbim, bana dosdoğru yolu göste-rir.» (XXVIII/22).

Allâh'ın İnsana Hidâyeti Bir Bakıma Dört Nevide Topla-nır (5):

Hakikatte Allah Teâlâ'nın hidâyeti gerek hususiyetleri, gerekse neveleri itibariyle sayısızdır. Bununla beraber dört kısımda özetlenebilir:

- (5) Aynı eser, s. 379 vd.; er-Râğıb, el-Müfredât..., s. 538 vd.; Kâdi el-Bey-zâvi, Envârü't-Tenzil..., I, s. 35; Elmalılı H. Yazır, Hak Dini..., I s. 119-20; Muh. Cemâleddin el-Kâsımî, Tefsiru'l-Kâsımî, dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabîyye, 1376/1957, II, s. 14-20; Manastırlı İsmail Hakkı, Si-rât-ı Müstakim, Dersaadet, 1326h., I, sayı: 15, s. 225-26; Şihâbu'd-Din b. Bahâeddin el-Mercâni, K. el-Hikmeti'l-Balîğati'l-Ceniyye fi Şer-hi'l-'akâidi'l-Hanefiyye, Kazan, 1366 h., s. 55 vd.

1. Her mükellefin ruhâni ve cinsmâni mümkün kuvvetlerinin feyz olarak verilmesi ile ilgili genel olan hidâyettir. Bu, insanın menfaatlerini sağlayabilecek olan zâhir ve bâtın duygularını, akli ve iradî meleklerini, tabii ve hayvani fiillerinin meydana gelmesine sebep olan tabii ve hayvani meleklerini ih-san etmek manasındaki hidâyet nevidir. İnsanın iradelerine uygun olarak Allah'ın yardımıyla muradlarına kavuşması da bu hidâyete dahildir. Nitekim Cenab-ı Hakkın şu kavli buna işaret

etmektedir: رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثَمَّعَهُ = Bizim Rabbi-

miz, her şeye varlık veren, sonra ona (hedefine doğru) yol gösteren Allaktır.» (XX/50). Şu halde Allah Teâlâ, her varlığa kendine mahsus heyeti vermiş, her uzva şekilce başkasına benzemeyen ayrı ayrı suret ihşan etmiştir. Böylece Allah'ın her uzuv için kendine lâyük olan hidâyeti vardır. Meselâ ayaklar yürümek için, eller tutmak ve amel için, dil konuşmak için, kulak işitmek için, göz görülecek şeyleri keşfetmek için kısacası her uzuv kendisiyle ilgili fonksiyon için yaratılmıştır. Eğer Allah, onları böyle yaratmamış olsaydı, onlar şimdi buldukları doğrultuda görev yapamazlardı.

2. Hak ile bâtılı, hayır ile şerri, necât ile helâk yollarını tarif etmek, açıklamak, göstermek manasına olan hidâyet, bu ikinci nevi hidâyeti içermektedir. Bu nevi hidâyetin anlamını şu ayet-i kerimeler ifade etmektedirler: «

وَأَمَّا نَسُودٌ فَهُدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ

= Semûd'a gelince, onlara dosdoğru yolu göstermiştik. Fakat körlüğü, hidâyete tercih ettiler.» (XLI/17);

فَهَدَيْنَاهُمُ السَّبِيلَ = Ona, iki apaçık yolu gösterdik.» (XC/10);»

وَأَنَّكَ لَهْدَىٰ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ = Sen muhakkak ki, (bu nûr ile insanları) dosdoğru yola iletiyorsun!» (XLII/52).

3. Peygamberler göndermek ve kitaplar inzâl etmek suretiyle davetle yapılan hidâyettir. Şu ayet-i kerimelerde hidâyet bu anlamdadır: « وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً مُبْدُونَ بِأَمْرِنَا = Onlardan, emrimizle doğru yöle iletir rehberler yapmıştık.» (XXXII

/24); « ان هذا القرآن يهدي للتي هي اقوم = Muhakkak ki, bu Kur'an, en dogruya iletir.» (XVII/9).

4. Özellikle peygamberlere ve velilere vaki olan bu hidâyet, hidâyet-i hassa (özel hidâyet) denir ki vahiy, ilhâm veya sadık rüya gibi olağanüstü yollarla kalblere sırları keşfedivermek, eşyayı olduğu gibi gösterivermek ve göğüslere inşirah vermek suretinde tecelli eder. Bu, nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan nurdur. Mutlak ve gerçek hidâyet işte budur. Akıl ile ulaşlamayan hidâyete bu sayede ulaşılmış olunur. Nitekim bu konuda Cenab-ı Hak şöyle buyurur: «

والدين جامدوا فلما تهديهم سبيلنا

= Bizim yolumuzda (çalışıp didişenler), mücahede edenleri muhakkak ki (doğru) yollarımıza iletiriz.» (XXIX/69);»

انك لا تهدي من احببت ولكن الله يهدي من يشاء وهو اعلم بالهتدين

= Sensevdiğini, (dilediğini) hidâyete erdiremezsin! Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. Doğru yolu tutanları en iyi bilen O'dur.» (XXVIII/58);

المن مخرج الله صوره للاسلام فهو على نور من ربه

= Hak Teâlâ'nın, gönlünü müslümanlığa açtığı için, Rabbi tarafından nûra kavuşan kimse (katı yürekli kimse gibi midir!) (XXXIX/22) (6).

Eş'arilere Göre Hidâyet Anlayışı:

Eş'arilere göre Allah'ın kullarına hidâyeti iki şekildedir (7):

(6) Hidâyet konusunda, mahiyet itibariyle bir sayılabilecek olduğu halde, diğer cüz'i değişik sınıflamalar için bak. İ. el-Gâzâlî, İhyâ'ü'l-ümid-Din, Dârü İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabîyye, ts. IV, s. 105 vd.; İbn Hazm, el-Fısal, Kahire, 1384/1964, (Şehristân'nin el-Mile'i ile), II, s. 33 vd.; İ. el-Harameyn el-Cüveynî, K. el-İrşâd, Mısır, 1950, s. 210 vd.; et-Tafâtâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, Matbaa-i Âmire, 1277 h, II, s. 117; Ş. Muhammed b. Ahmed es-Seffârîni, Şerhu 'Akîdeti's-Seffârîni, Mısır, 1323 h., I, s. 278; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf (Hâşiyeleriyle), Beyrut, ts. I, s. 116-17.

(7) 'Abdulkâhir el-Bağdâdî, Usûlu'd-Din, İstanbul, 1346/1928, s. 140-41.

1. Hakkı açıklamak, ona davet etmek ve onun üzerine deliller ikame etmek suretiyledir. Bu şekildeki hidâyetin peygamberlere ve Allah'ın dinine davet eden herkese nisbeti doğru olur. Çünkü onlar insanları doğru ve hak yolu gösteren rehberlerdir. Peygamberimiz hakkındaki Allah'ın şu kelâmının açıklaması işte böyledir: و انك تهدي ابي صراط مستقيم = Sen muhakkak ki (insanları) dosdoğru yola iletiyorsun!» (XLII/52).

2. Bu ikinci şekle gelince, o, Allah'ın kulların kalblerine hidâyeti yaratması, onların da hidâyeti bulmasıdır. Nitekim Cenab-ı Hak, şu ayet-i kerimede bunu şöyle beyan etmiştir: «
والله يهدي من يشاء ان يحسن دينه وان يعبد الله ان يهديه يسيرا مستقيما = Hak Teâlâ her kimi doğru yola iletmek isterse onun gönlünü İslâmiyeti (kabul için) açar. «(VI/125).

Allah'ın birinci şekil altındaki hidâyeti, bütün mükelleflere şâmilidir. İkincisi ile hidâyet bulanlara mahsustur. Bu konu-da Cenab-ı Hak «

- والله يدعو الى دار السلام ويهدي من يشاء الى صراط مستقيم

= Hak Teâlâ insanları seiâmet yurduna (Cennete) davet eder, dilediğini dosdoğru yola iletir. «(X/25) buyurarak, Allah'tan başkasının kalblerin hidâyetine gücü olmadığını bildirir. Bundan dolayı da Hz. Peygamber hakkında:»

انك لا تهدي من احببت ولكن الله يهدي من يشاء = Sen sevdiğini, (dilediğini) hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir.» (XXVII/56) buyurmak suretiyle Peygamberle ilgili hidâyetin ancak açıklamak ve davet etmek açısından olduğunu göstermiş, göğüsleri açmak ve hakkı kabul etmek yönünden olan hidâyeti, ondan nefyetmiştir (8).

İmam el-Eş'arî, Allah'ın daveti insanlara genel, hidâyeti ise özel kıldığını söyler (9). Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnete göre, Allah'ın sapıttığı kimseyi adâletiyle dalâlette kıldığını, hidâyete erdirdiği kimseyi de fazl (ihsan) ile hidâyette kıldığını

(8) Aynı yer.

(9) İ. el-Eş'arî, el-İbâne, Kahire, 1385 h., s. 67.

beyan eder (10). Kanaatimize göre, Bağdâdî, bu sözüyle Allah'ın insanların iradelerine uygun olarak hidâyet ve dalâleti yarattığını ifade etmek istiyor.

Kâdi Ebû Bekr el-Bâkılânî, Allah'ın mü'minlere hidâyetini şu üç anlamda açıklar: a) Allah, mü'minlere hidâyetlerini yaratmak ve kalblerini imanla nurlandırmak, suretiyle doğru yola iletmek, b) Onların göğüslerini genişletmek, muvaffakiyetlerini, yardımlarını ve hidâyete giden yollarını kolaylaştırmayı deruh-te etmek üzere doğru yola iletmek, c) Âhirette ise onları sevaba ve Cennet yoluna iletmektir (11).

İmâmu'l-Haremeyn el-Cüveynî, de hidâyeti, imanın yaratılması, idlâli de dalâletin yaratılması manasında olduğunu ve yukarıda iki madde halinde zikrödilen ayetlerdeki davet ve irşat anlamlarını diğer eş'ari arkadaşları gibi izah ettikten sonra, aynen İmâm Eş'ari'ye uymak suretiyle Allah'ın, iradesiyle hidâyeti tahsis ettiğini, daveti ise umûmi kıldığını söyler (12).

İ. el-Gazâlî, hidâyeti derece sıralamasına göre manalandırarak biraz yukarıda dört nevide toplanan Allah'ın insan için olan hidâyetini üç merhalede özetlemiştir:

1. Hayır ve şer yollarını bildirmek. Buna, yukarıda geçen (XC/10) ve (XLI/17) ayetlerini gösterir. Cenab-ı Hak, bu hidâyeti bütün insanlara ya akıl veya peygamberlerinin lisaniyle ihsan etmiştir.

2. Bu hidâyet ise, birinci genel hidâyetin ötesinde, Allah'ın kullarını bununla hâlden hâle yükseltmesidir ki, bu mücahedenin neticesidir. Bu manada olan hidâyeti, (XXIX/69) ve (XLVII/17) ayetleriyle teyid eder.

3. Merhaledeki bu hidâyet nevi, ikinci dereceden sonra gelmektedir. O, mücadelenin kemâlinden sonra, peygamberlik ve velilik âleminde parlayan nurdur. Kendisiyle teklif yapılan akıl ile ilimlerin öğrenilmesi imkânıyla ulaşamadığı hidâyete insan, bu üçüncü hidâyet sayesinde ulaşmaktadır. İşte mutlak ve gerçek hidâyet budur. Ondan başkasının perdeleri ve mukaddimleri bu-

(10) 'Abdulkâhir el-Bağdâdî, Usûlu'd-Dîn, s. 141.

(11) el-Bâkılânî, K. et-Temhid, Beyrut, 1957, s. 335; Krş. Doç. Dr. Ş. Göl-cük, Kelâm İçisından İnsan ve Fiilleri, İstanbul, 1979, s. 328 vd...

(12) İ. el-Haremeyn el-Cüveynî, K. el-İrşâd, s. 211-12.

lunur. Hidâyetin hepsi Allah'tan olmakla beraber, kendisine nisbet tahsisiyle Allah'ın şereflendirdiği hidâyet budur. Bu yüzden Allah şöyle buyurmuştur: ﴿قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ فَوْجًا لِيَسُدَّ بِهِنَّ نَارَ الْجَهَنَّمَ لَمْ يَلْبَسُوا بِهِنَّ حُلَّةً وَلَا يَتَذَكَّرُونَ فِيهَا مِنْكُمْ يُغْمِضُ عَلَيْكُمْ فِيهَا أَعْيُنٌ مُغْمَضَةٌ كَمَا يُغْمِضُ عَلَىٰ يَوْمِكُمْ هَذِهِ لِيُذَاقُوا فِيهَا عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (II/120); «

Sen onlara de ki: «Allah'ın hidâyet yolu var ya, işte doğru yol ancak odur.» (II/120); «

او من كان ميتا فأحييناه. وجملائه نورا يمشى به في الناس = Ölü iken

dirilttiğiniz insanlar arasında yürümesi için aydınlık verdiğimiz kimse, içinden çıkılmaz, zifiri karanlıklarda kalan kimse gibi midir?» (VI/122) ve (XXXIX/22) (13).

Mâturîdilere Göre Hidâyet Anlayışı :

Mâturîdiler de eş'ariler gibi kulların hayır ve şer bütün fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ederler. Binaenaleyh O, kullarda ihtidâ (doğru yolu bulma) fiili ile dalâlet (sapma) fiilinin de yaratıcısıdır. Bu bakımdan hüdâ ve idlâl Allah'tandır (14). Ebû Hanife «el-Fıkhü'l-Ekber»de, «Allah dilediğini fazliyle hidâyet eder, dilediğini adâletiyle saptırır» demek suretiyle bu konuda kulların iradey-i cüziyelerine göre Allah'ın hidâyet ve dalâleti yarattığını belirtmek istemiştir. Aksi takdirde kula tekelifin, sevap ve ikâbın manası kalmaz, neticede cebre düşülür.

İmam Maturîdi de, «el-Fıkhü'l-Ekber» şerhinde, hidâyetin Allah'ın sıfatı, ihtidâ'nın ise kulun sıfatı olduğunu, Allah'ın bütün sıfatlarıyla ezelde yaratıcı, kulun ise bütün sıfatlarıyla yaratılmış bulunduğunu ifade eder (15). O, hidâyeti Allah'ın yaratması, ihtidâ'yı da kulun hidâyet bulması manasında alır (16). Allah'ın kulun kalbinde küfrü yaratmasının kulun ihtiyariyle olduğunu belirtir (17). İmam Maturîdi, insanlardan bir kısmının ihtiyariyle iman ettiklerini, geri kalanının Allah'ın din ve taatinden yüz çevirdiklerinden dolayı hidâyetten men olunduklarını, ceb-

(13) İ. el-Gâzâlî, İhya, VI, s. 105-06.

(14) Ebu'l-Mâin en-Nesefî, Tebsiretu'l-Edille, Kayseri, Raşid Ef., 496, vrk. 220 b.

(15) Ebû Mansûr el-Mâturîdî, Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber (başka risâlelerle) Haydarâbâd, 1365 h., s. 22.

(16) Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, Te'vilâtu Ehli's-Sünne, neşr.: Dr. İbrahim 'Avadayn ve's-Seyyid 'Avadayn, el-Kâhire, 1971, I, s. 24.

(17) Aynı eser, s. 43, 46.

rin söz konusu olmadığını açıklar. Buna şu ayetleri misal getirir: « ولو شاء ربك لآمن من في الأرض كلهم جميعا = Rabbin dileseydi, yeryüzündeki (insanların) hepsi de toptan iman ederlerdi.» (X/99); « ولو شئنا لآتينا كل نفس هديها = Dileseydik herkesi doğru yola iletirdik!...» (XXXII/13) (18).

Maturidiler, Cenab-ı Hakkın ihtidâ fiilini yaratmak suretiyle Hâdi (hidâyeti yaratan), da'lâlet fiilini yaratmak suretiyle de Mudil (saptıran) sıfatını aldığını söylerler. Diğer taraftan mu' tezilenin «hidâyetten murat din yolunu beyan etmektir» görüşlerinin geçersizliğini göstermeye çalışmışlardır. Onlar bu konuda derler ki, Allah Teâlâ Hz. Peygambere hitaben şöyle buyurmuştur: «Sen sevdiğini, (dilediğini) hidâyete erdiremezsin! Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir.» (XXVIII/56). Eğer hidâyet, beyan etmek olsaydı, Hz. Peygamber sevdiğini hidâyete erdirirdi. Öyleyse bu, beyanın ötesinde başka bir hidâyetin olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ'nın»

فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام

= Hak Teâlâ her kimi doğru yola iletmek isterse onun gönlünü İslâmiyeti (kabul için) açar.» (VI/125) kavli bunu gösteriyor. Eğer hidâyetten murat, davet ve yolu beyan etmek olsa, Allah'ın imana davet ettiği ve din yoluna beyan ettiği herkesin gönlü İslâmiyeti kabul için açılmış olur. Bu durumda

Allah'ın» بمل صدره ضيقا حرجا = ... onun gönlünü darlaştırır, kasvetleştirir, sıkıştırır.» kavli, batıl olur ki o da küfürdür (19). Öte yandan daha önce zikredilen ayette hidâyetin Peygamber efendimizden nefyedilmesi, onun doğru yolu göstermek manasına olmadığını ifade eder. Oysa ki, Peygamber, doğru yolu sevdiğine de sevmediğine de göstermiş, böylece Allahın doğru yolu açıklaması herkes için vuku bulmuştur (20). Bazen hidâyetin Peygamber aleyhisselâma ve Kur'an-ı Kerime nisbet edilmesi,

(18) Ebu'l-Ma'in en-Nesefi, a.g.e. vrk., 221 b.; Ebû M. Muh. el-Mâturidî, K. et-Tevhid, Tash. ve Tak. eden. Dr. Fethullah Huleyf, Beyrut, 1970, s. 288.

(19) Ebu'l-Ma'in en-Nesefi, a.g.e., vrk., 221 b.

(20) Nüreddin Es-Sâbûnî, Mâturidîyye Akaidi, Tercüme Eden: Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979, s. 163 (metin, s. 79).

onların hidâyete vesile olmaları ve ona davet etmeleri münasebetiyle mecazendir. Çünkü hakiki hidâyet edici Allah'tır (21).

İbn Hazm'a Göre Hidâyet Anlayışı:

İbn Hazm'a göre, «hidâyet» arapçada iki manaya gelir (22):

1. Delâlet etmek yani kılavuzluk etmek. Bu manada «

هديت فلانا الطريق = Filana yolu gösterdim, onu yola vakıf kıl-

dım, ona yolu bildirdim» demektir. Bu manasıyla o yola girse de, yolu terk etse de birdir. İşte, Allah'ın Semûd kavmine, bütün cinlere ve meleklerle, kâfir olsun, mü'min olsun bütün insanlara verdiği hidâyet budur. Çünkü Allah Teâlâ, onlara taatleri ve masiyetleri göstermiş, gazap ettiği ve razı olduğu hususları bildirmiştir.

2. Hayra muvafık ve uygun bir hâle getirmek, uydurmak, hayırda yardım etmek, hayrı kolaylatmak, ruhlarda hayrı kabul gücünü yaratmak demektir. Allah'ın bütün meleklerle, insanlardan ve cinlerden muhtedilere verip de, bu son iki grubun kâfirlerinden ve fasıklarından men ettiği hidâyet, işte budur. (XLII/52) ayetinde Hz. Peygamberin üzerine vacip olan hidâyetten murat, delâlet etme ve dini öğretme manasında bir hidâyetdir. Yoksa bu, şu ayet-i kerimede sırf Allah Teâlâ'ya ait olan hidâyet değildir.» *ليس عليك هداهم ولكن الله يهدي من يشاء* Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Allah dilediğini doğru yola iletir.» (II/272). İbn Hazm, Allah'ın bu hidâyetinin anlamını da şu ayetle açıklar:»

ولو علم الله فيهم خيرا لأهديهم ولو أعلمهم لتولوا وهم معرضون

= Hak Teâlâ onlarda bir hayır (hakkı kabul için bir meyil olduğunu) bilsaydı, elbette onlara (hak) sözü işittirirdi. Fakat onlara (hak) sözü işittirirse bile onlar gene yüz çevirir ve dönerdi. Zaten onlar dönek kimselerdir.» (VIII/23). O, Allah'ın gerçeği duyurmasının, ancak kendisinde hayır bulunduğunu bildiği kim-

(21) Aynı eser, s. 164 (metin, s. 79); Krş. Davud b. Muhammed el-Karsi el-Hanefi, Şerh li'l-Kasidetü'n-Nüniyyeti't-Tevhid, Matbaat-ı Hilâfet-i Aliyye, 1318 h. s. 52.

(22) İbn Hazm, el-Fısal (Şehristânî'nin el-Milel'i ile), Kahire, 1384/1964, II, s. 34.

seler için vârit olduğunu söyler (23). Biz burada İbn Hazm'ın fikrine göre anlıyoruz ki, Allah'ın bir kimseye hidâyet vermesi için o kimsenin içinde en azından hakka doğru bir meyil bulunmalıdır.

Mu'tezileye Göre Hidâyet Anlayışı:

Mu'tezileye göre, hidâyet, Allah'ın hak yolu beyan etmesinden ibarettir. Yoksa ihtidâ fiilini yaratmak anlamında değildir (24). Mu'tezile, hidâyet konusunu biri kâfirlerle ilgili, diğeri mü'minlerle ilgili olmak üzere iki kısımda mütââlâ etmekte ve her bir kısım hususunda da kendi aralarında ihtilâfları bulunmaktadır.

1 — Allah'ın Kâfirlere Hidâyeti:

Mu'tezile, Allah'ın kâfirlere hidâyeti olup olmaması konusunda ihtilâf ederek iki ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

a) Mu'tezilenin çoğuna göre, Allah, kâfirlere hidâyet (beyan) te bulunmuş, fakat onlar hidâyete ermemişlerdir. Şöyle ki, Allah, onlara itaat etme gücü vermek suretiyle onları faidelendirmiş, fakat onlar yararlanmamışlardır. Onları ıslâh etmiş, ama onlar iyileşmemişlerdir.

b) Bir kısım mu'tezile de, Allah'ın kâfirlere herhangi bir suretle hidâyet etiğini kabul emezler. Şöyle ki, O, onlara beyan ve yol göstermiştir. Çünkü Allah'ın beyan ve daveti onu kabul etmeyen için değil, fakat onu kabul eden kimse için bir hidâyettir. Nitekim İblis'in daveti, kabul etmeyen için değil, ama onu kabul eden kimse için bir ıdlâldır.

c) Ehl-i isbat ise, derler ki, eğer Allah, kâfirlere hidâyet etseydi, onlar hidâyete ererlerdi, Allah, onlara hidâyet etmediği için onlar hidâyete ermediler. Bazen O, onları hidâyete güçlü kılmak suretiyle onlara hidâyet eder. Bu şekilde hidâyete dair

(23) Aynı eser, s. 35.

(24) Ebu'l-Ma'in en-Nesefi, a.g.e., vrk., 220 b.; Krş. ez-Zemahşeri, el-Keşâf, I, s. 116; Fahrüddin er-Râzi, et-Tefsiru'l-Kebir, Mısır, ts., II, s. 19-20; et-Taftâzani, Şerhu'l-Makâsîd, II, s. 117; Ebu Mansûr M. el-Mâturîdi, Tevilât..., I, s. 24.

kudrete hidâyet ismi verilir. Bazen de onlara, onların hidâyetini yaratmak suretiyle hidâyet eder (25)

2 — Allah'ın Mü'minlere Hidâyeti:

Mu'tezile, Allah'ın kâfilere kılmayıp da mü'minlere kıldığı hidâyet konusunda da iki görüş ileri sürerler:

a) Bir kısmına göre, Allah, mü'minlere, muhtediler ismini vermek suretiyle hidâyet etmiş ve onlara bununla hükmetmiştir. Derler ki: «Allah mü'minlerin imanını, menfaatler ve lütuflarla artırır. İşte o, bir hidâyettir. «Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:»

والذين اهتدوا زادهم هدى = Doğru yola iletilenlere gelince, Hak Teâlâ onların hidâyetini artırır.» (XIV/17).

b) Bir kısım mu'tezililer de: «Allah'ın isimlendirmek ve hüküm vermek suretiyle hidâyet ettiğini söylemeyiz, fakat O'nun bütün halka, yol göstermek ve açıklamak suretiyle hidâyet ettiğini söyleriz» derler. Şöyle ki Allah, mü'minlere lütuflarından onlara ziyade ederek hidâyet eder. İşte bu, O'nun dünyada onlara kıldığı sevaptır, ahirette de onları Cennete hidâyet eder ki, bu da Allah'ın onlar hakkında sevabıdır. Nitekim bu konuda Allah şöyle buyurur:»

يهدىهم ويؤمنهم بما هم آمنون من نعمهم الأنهار في جنات النعم = İman edip iyi işler işleyenleri Rableri, imanlarıyla hidâyete iletir, nimetlerle dolu Cennetlerde, altlarında nehirler akar.» (XI/9). Bu görüş el-Cübbâf'nindir (26).

İbrâhim en-Nazzâm, mü'minlerin itaat ve imanlarının hidâyetle isimlendirilmesinin caiz olduğunu ve buna «Allah'ın hidâyeti» yani O'nun dini, denileceğini iddia eder (27).

Görüldüğü üzere, mutezile, «kul kendi fiilinin yaratıcısıdır» prensiplerine uygun olarak, Ehl-i sünnetin anladığı gibi hidâyetin, kulda ihtidâ' fiilinin Allah tarafından yaratılması manasında anlamamaktadır. Böylece hidâyetin hakiki manasında değil

(25) Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Makâlâtü'l-İslâmiyyin, Kahire, 1389/1969, I, s. 324.

(26) Aynı eser, s. 325.

(27) Aynı yer.

de, doğru yolu göstermek, açıklamak, hakka delâlet ve irşât gibi mecâzi manasında yorumlamışlardır (28).

Dalâlet Kavramı:

Dall, dallen (علا، عل) -arapça- doğru yoldan sapmak, yolunu şaşırarak, kaybolmak, azmak demektir. Dalâlet (علا، عل) doğru yoldan kasten veya hataen, az veya çok çıkmak; istenilene ulaştırmayan yola girme anlamına gelir. Dalâlet, hidâyetin zıddıdır (29).

İdlâl (اهلال) - müteaddi, if'âl-dalâlete düşürmek, baştan çıkarmak, azdırmak anlamındadır. Zıddı: ihdâ (اهداء) dir.

İdlâliyât (اهلاليات) - isim idlâl edecek ve insanın akidesini bozacak sözler ve bahisler.

İstidlâl (استفلال) - müte'addi, istif'âl-birinin dalâlette kalmasını istemek.

Tadlî (تفليل) - müte'addi, tef'il-idlâl (اهلال)

Dâll (دال، دالة) - müştak-dalâlette kalan, yoldan azan, azgın. firâk-ı dâlle (فراق دالة) - isim, cemi-Ehl-i sünnet ve'l-cemaatten başka mezhepler.

Dâlle (دالة) - isim-kaybolmuş şey, yitik. «

العكة دالة السؤمن اخذها حيث وجدها»

(28) Krş. Abdullatif Harputî, Tenkihu'l-Kelâm, Dersaadet, 1330 h. s. 344-45.

(29) er-Râgıb el-İsfâhî, el-Müfredât, s. 297-98; Ebu'l-Bekâ, el-Külliyât, s. 232; Âsım Efendi, Kâmûs Tercümesi, III, s. 1402; H. Kâzım Kadri, Türk Lügati, III, s. 368.

Edall (اعل) tefdili-pek ziyâde dalâlette kalan. «

وذلك كأنما يدل هم اعل » (VII/179).

Mudill (مغل) -fâil, if'âl-ıdlâl eden, baştan çıkaran.

Mudille, madalle (مغلة) -isim-yolun kaybolduğu yer.

Udlüle (اعلولة) isim-dalâlete saik olan hal, dalâl
(30).

Kur'an-ı Kerim'de Dalâletin Manaları:

Dalâl lafzı yukarıda zikrettiğimiz manalarından dolayı, peygamberlere de kâfirlere de nisbet edilmiştir. Meselâ Cenab-ı Allah, Hz. Peygamber hakkında şöyle buyurur:» ووجدك ضالاً فهدى

Seni yolunu görmüyor buldu da doğru yolu göstermedi mi?» (XCIII/7). Burada dâll'in manası, Peygamberin nübüvvetten önceki haline işaretle akılların yol bulamadığı gerçeklerden ve dinden gafil, yol arayan bir yitik durumunda hayret içinde idi, demektir. Müfessirler, (31) bu manayı şu âyet-i kerimelerle te-

vid etmişlerdir:» وان كنت من قبله لمن الغافلين : Halbuki sen evvelce bunun farkında değildin. «(XII/3);»

و ما كنت تعلمون ان كتابنا لا ياتي الا بالبينات و ما كنا لانظنكم بالمشركين Halbuki, (önce), kitabın da imanın da, ne olduğunu bilmezdim.» (XLII/52); «

و ما كنت تعلمون ان كتابنا لا ياتي الا بالبينات

Sen bu (Kur'an'dan) evvel bir kitap okumamış, sağ elinle de yazı yazmamıştın. «(XXIX/48). Yoksa şu âyet-i kerimede olduğu gibi Resûlüllah, hiçbir zaman akıl ve dinde sapık anlamında dâll durumuna düşmemiştir: ما اضل صاحبكم وما غوى

(30) Aynı eser, aynı yer.

(31) Fahreddin er-Râzi, et-Tefsiru'l-Kebir, XXXI, s. 216 vd.; Elmalılı H. Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VIII, s. 5900 vd.; ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, IV, s. 264 vd.

Sizin arkadaşınız (Hz. Muhammed) yanılmadı, sapmadı, aldanmadı.» (LIII/2).

Dalâl lafzı, Ya'kub (a.s.) hakkında: « *انك لفي ضلالك القديم* Sen hâlâ eski yanlışlık içindeşin!» (XII/95); çocukları da şöyle demişlerdi: « *ان ابانا لفي ضلال مبین* : Babamız apaçık yanılıyor.» (XII/8); Hz. Yusuf konusundaki sevgi ve şevke işaretlerle de şöyle buyurulmuştur: « *قد نغفها حيا انا لئراها في ضلال مبین* Kölesinin sevgisi onun içine işlemiş, bu pek yanlış hali ona yakıştıramayız!» (XII/30); Musa (a.s.)'ın ifadesinden de şöyle buyurulmuştur: « *قال نعم لها انا وانا من الضالين* : Musa dedi: Ben o işi henüz doğru yolu görmeyecek halde iken yaptım.» (XXVI/20); unutmak anlamında da Kur'an-ı Kerim'de şöyle gelmiştir: « *ان تغفل احديهما* Şayet biri unutursa» (II/282).

Bir bakıma dalâl iki kısma ayrılır: (32)

a) **Nazari ilimlerde dalâl:** Allah'ın varlığını, birliğini bilmek ile peygamberliği tanımaktaki dalâl gibi. Meselâ bunlara Kur'an'da şu şekilde işaret olunur:»

ومن يكفر بالله وملائكته ورسوله واليوم الآخر فقد ضل ضلالا بعيدا

Allah'a ve Allah'ın Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine ve Âhiret gününe inanmayarak kâfir olanlar, sapıklığın en koyusuna, hidayetten en uzağa sapmış gitmiştir.» (IV/136).

b) **Ameli ilimlerde dalâl:** İbadetleri oluşturan şer'i hükümleri bilmekle ilgili dalâl. Meselâ Kur'an-ı Kerim'de: «

ان الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله قد ضلوا ضلالا بعيدا

Onlar ki, inkâr ederek kâfir oldular ve insanları Allah yolundan alıkoydular, (hidâyetten) en uzaklarda olan sapıklığa uğramışlardır.» (IV/167) buyurulmuştur.

İdlâle gelince, kulun delâleti ihtiyar etmesine binaen Cenab-ı Hakk'ın onda dalâleti yaratması açısından Allah Tealâ'ya

(32) er-Râgıb el-İsfahâni, el-Müfredât, s. 298; Ebu'l-Bekâ, el-Külliyât, s. 232.

izafe edildiği gibi dalâlete sebebiyet verdikleri için şeytana ve putlara da izafe edilmiştir (33). Şeytana nisbet edildiğine dair

• Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur : ﴿ وَٱلشَّيْطَٰنُ وَٱلْمُنٰفِقُونَ ﴾

Onları baştan çıkaracağım, saptıracağım, boş emellere kuruntulara daldıracağım.» (IV/119). Putlarla ilgili ola-

rak da « رَبِّ لَئِنِ ٱضْلَلْنَا مِنْ نَاسٍ ۖ = Rabbim! Onlar insanların pek çoğunu yoldan saptırdı.» (XIV/36) buyurulmuştur.

Belli Başlı İslâm Mezheplerine Göre Delâlet Anlayışı :

Yukarıda hidâyetin manasını anlatırken Allah Tealâ'nın, hayır ve şerrin yaratıcısı olduğunu söylemiştik. Ehl-i sünnete göre, Allah'ın idlâli, ehl-i dalâl için onların kalplerinde dalâleti yaratmaktan, yani küfrü ve masiyetleri icâd etmekten ibarettir (34). Dalâletin kalplerde yaratılması, hidâyete manidir (35). Yalnız bir önceki paragrafta belirtildiği gibi Allah, dalâleti, ihtiyarına binaen yaratır. Böylece O,

« بَل طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ
Hayır, biz onların küfürlerinden dolayı kalplerine mühür bastık » (IV/155); ﴿ غَضِبْنَا ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ : Allah

onların kalplerini ve kulaklarını mühürledi. (II/7) ve»

﴿ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ ٱكْفَٰةً ۖ لَّئِن يَفْقَهُوۥ : Dinlediklerini

anlamamak için kalplerine perdeler gereriz. » (VI/25) buyurarak «hizlân'ı ile kulu razı olduğuna muvaffak kılmayacağını ve onu masiyeti ile başbaşa bırakıp, nusretini esirgeyeceğini bildirmiştir. Hanefilere göre, Allah, ihtiyarlarını iyiye kullananlara «tevfik»ini yani saadet ve hayır vesilelerini, kendi lutfiyle yaratırken, ihtiyarlarını kötüye kullananlara da masiyet ve küfrü adliyle yaratır (35).

(33) Nureddin es-Sâbüni, Mâturidiyye Akaidi, Terc. B. Topaloğlu, s. 164 (metin, s. 7).

(34) Davud b. Muhammed el-Karsî, Şerhu li'l-kasideti'n-Nuniyye, s. 51 - 52.

(35) S. Ş. el-Cürcâni, Şerhu'l-Mevâkif, II, s. 388.

(36) Ebu'l-Müntehâ, Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber, (Yedi Risâle bir arada), Haydarâbâd 1365 h., s. 66.

Bâküllâni'ye göre Allah, kâfirlerin dalâletini, çirkin ve fâsid olarak yaratmak suretiyle onları saptırmıştır. O'nun onları saptırması, tevfikini terketmesi, göğüslerini daraltması ve ihtidâ' ile ilgili kudretlerini yok etmek suretiyledir. Onları, ahirette sevaptan ve cennet yolundan sapıtması da Allah'ın onlar için idlâlıdır (37).

Eşariler, «tevfik»i, itaate Allah tarafından kudretin yaratılması, «hızlân»ı da ma'siyet kudretinin yaratılması olarak tarif ederler (38). Bunu « وما توفيتي إلا بالله : Muvaffakiyetim de ancak Allah iledir.» (XI/88) âyetiyle istidlâl ederler (39). Hanefiler ise, bunu nusret ve kolaylaştırma manasına alırlar. Çünkü hanefilere göre, kudret, iki zıd hususa da geçerlidir (40). İbn Hazm, «tevfik'i Allah»ın mü'mine kendisi için yaratılan hayrı kolaylaştırması, «hızlân»ı da fâsıka kendisi için yaratılan şerri kolaylaştırması anlamında tarif ederken, hanefi-maturîdilere oldukça yaklaşmıştır (41). İbn Hazm'a göre, Allah'ın saptırması kulun göğsünü imanı kabul hususunda darlaştırması ve güçlük vermesidir ki, böylece kul, onu anlamak için temayül göstererek arzu duymaz, onu kabul konusunda sabretmez, hakka dönmesi ona çok çetin gelir de, sanki o, zorla göğe çıkıyormuş gibi olur (42). İbn Hazm, şeytanların ve insanların saptırmasını da, onların insana Allah'ı zikretmeği unutturması, kötülükleri süslü göstermesi ve kalplerine vesvese sokması olarak tarif eder. Söz konusu hususların, insanların kalplerine atılması neticesi de Allah, onları yaratır. Çünkü O, insan ve cinlerden olan bu saptırıcıların fiillerinin yaratıcısıdır (43). İbn Hazm, «

وما كان الله ليضل قوما بعد أن هداهم حتى يبين لهم ما يتقون : Hak

Teâlâ, bir kavmi doğru yola ilettikten sonra, onu doğru yoldan

(37) el-Bâküllâni, K. et-Temhid, s. 335; Doç. Dr. Ş. Gölçük, a.g.e., s. 329.

(38) el-Cüveyni, el-İrşâd, s. 254; el-Taftâzânî, Şerhu'l-Makâsîd, II, s. 118; Şeyhzâde, Nazmu'l-Ferâid, Mısır, 1317 h., s. 25; Krş. S. Ş. el-Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkif, II, s. 388.

(39) Şeyhzâde, Nazmu'l-Ferâid, s. 25.

(40) Aynı eser, aynı yer; Ebû M. M. el-Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 283.

(41) İbn Hazm, el-Fisâl, III, s. 33; Louis Gardet, Dieu et La Destinée de l'Homme, Paris, 1967, s. 69.

(42) İbn Hazm, el-Fisâl, III, s. 36.

(43) Aynı eser, s. 37.

çıkarmaz. Belki onlara nelerden sakınacaklarını belli eder.» (IX/115) âyetini delil göstererek, Allah'ın bir kavme, sakınacakları ve yerine getirecekleri gerekli hususları açıklamadan o kavmi saptırmayacağını, zira insanın kendisine Peygamberin haberi gelmeden işlediği hiçbir şeyden dolayı sapık sayılamayacağını ve ancak ilâhi beyanın kula ulaşmasından sonra Allah'ın onda yarattığı işe saptırma adını vereceğini söyler (44).

Mu'tezile'de idlâl konusunda üç görüş vardır : a) Mutezile'nin çoğunluğu, Allah'ın saptırmasını, kula sapık adını vermesi ve kul kendi nefsinde sapıklığı yarattığında onun sapıklığına hükmetmesi şeklinde kabul eder. b) Bazılarına göre Allah'ın saptırması, kâfirleri helâk etmesidir. c) Ehl-i issbât'a göre ise, bir kısmı, dinden idlâl, küfre güçlü olmak; bir kısmı, dini terketmek; diğer bir kısmı da kulların sapıklıklarını yaratmak manasına alır (45).

Netice :

Daha önceden de söylediğimiz gibi, Allah'ın insanlara hidâyeti sonsuzdur. Fakat insanlar tarafından iyi anlaşılması için İslâm âlimleri hidâyeti sınıflama yoluna gitmişlerdir. Böylece Kur'an-ı Kerim'de birçok manalarda kullanılan hidâyet kelimesi, bazen dört, bazan üç, bazan da iki istilâh manasında toplanabilmıştır. Önce Allah'ın insanlarda duyacak kulak, görececek göz, söyleyecek dil, idrak edecek akıl v.s. halk etmesi, birinci derecede bir hidâyettir. İnsan bu organları vasıtasıyla, iyiyi kötüden ayırma imkânını elde edebilmektedir. Sonra onun bu organları yoluyla erişemediği hidâyeti için, Allah Peygamberler, Kitaplar göndermek suretiyle insana yol göstermiş; onun irade-i cüz'iyesini kullanması neticesinde onda hidâyeti halk etmiş, onun gayretine ve niyetine göre, kendisinin çabasıyla ulaşamayacağı mertebelere çıkmasına, ihsân ve lütfuyla yardım etmiştir.

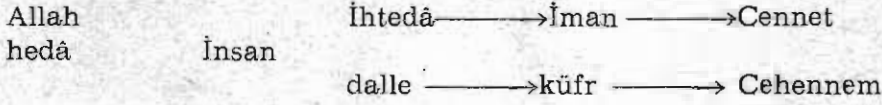
Hidâyet ve dalâlet mevzuunu, bazı kaynaklardan da (46) istifade ederek şema halinde şöyle de gösterebiliriz :

(44) Aynı eser, aynı yer.

(45) Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Makâlât, I, s. 325.

(46) Prof. Dr. T. Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan. Çev.: Doç. Dr. Süleyman Ateş, A.Ü.İ. Fakül. Yayınları, Ankara, 1975, s. 132-33.

Yukarıda geçen âyetlerden anlaşılacağı üzere insan fıtrâtı, hayır ve şerre aynı seviyede kabiliyetli ve her kisini de kabule müsait bulunmaktadır. İnsan tercihini hangi yönde kullanırsa, Allah onu halk etmektedir. Allah'ın yol göstermesi olmadan, yani bir topluma emir ve yasaklarını beyan etmeden saptırması olmaz. Bunu, Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetleri açıkça ifa-

de etmektedir. Meselâ : ان هو الا ذكر للعالمين لمن شاء منكم ان يستقيم

Bu söz, bütün milletler için bir öğüttür. İçinizden doğruluk isteyen ona uyar.» (LXXX/27-28); «Hak Tealâ bir kavmi doğru yola ilettikten sonra onu yoldan çıkarmaz. Belki onlara nelerden sakınacaklarını belli eder.» (LX/115);»

Biz Peygamber göndermedikçe : وما كنا معذبين حتى نبعث رسولاً
hiçbir kavmi azaba uğratmayız.» (XVII/15).

Bu ve benzeri âyetler, Allah tarafından insana hidâyet ve dalâlet tebliğ edildikten sonra, onu kabul edip etmemenin herkesin kendi iradesine bağlı olduğunu göstermektedir. Böylece insanın fiilinde cebr söz konusu olamaz. Allah hidâyeti ihtiyar edene hidâyet, dalâleti ihtiyar edene dalâlet dilemiştir. İşte insan, bu seçiminden sorumludur. Şurası da muhakkak ki, âlemlerin Rabbi, insana fiillerinde dileme kudreti vermemiş olsaydı, onun kendi kendine buna gücü yetmezdi. Bu durumda Allah, bize, dilememizi diliyor, sonra da bizim dilememiz üzerine dilediğimizi yaratıyor. Demek oluyor ki, insan iradesinin ilk yaratılışla ilgisi bulunmamakta, yalnız sonradan iradesiyle kazanmada önemli rolü vardır. Eğer Allah insana kalb vermeseydi, o zaman onun iman ile mükellef tutulmasında cebir olurdu (47). Halbuki Hikmet sahibi Allah hakkında böyle düşünülmemeyeceğini, her akıllı kimse teslim eder.

(47) Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, s. 215.